
MONOGRAFIE PRAWNICZE

WYŁĄCZENIE SĘDZIEGO
W PROCESIE CYWILNYM

RAFAŁ REIWER

Wydawnictwo C.H.Beck

MONOGRAFIE PRAWNICZE

RAFAŁ REIWER • WYŁĄCZENIE SĘDZIEGO W PROCESIE CYWILNYM

Polecamy nasze najnowsze publikacje z tej serii:

Maria Królikowska-Olczak, Beata Pachuca-Smulska (red.)

**OCHRONA PRAWNA KONSUMENTA NA RYNKU MEDIÓW
ELEKTRONICZNYCH**

Kinga Flaga-Gieruszyńska, Jacek Gołaczyński, Dariusz Szostek (red.)

**INFORMATYZACJA POSTĘPOWANIA CYWILNEGO.
TEORIA I PRAKTYKA**

Beata Stępień-Załucka

**SPRAWOWANIE WYMIARU SPRAWIEDLIWOŚCI PRZEZ
SĄD NAJWYŻSZY W POLSCE**

Sabina Kubsik

**PRZEDKONTRAKTOWA ODPOWIEDZIALNOŚĆ
ODSZKODOWAWCZA Z TYTUŁU NIEUCZCIWYCH
NEGOCJACJI**

Marcin Zięba

PODMIOTOWOŚĆ PRAWNA WSPÓLNOT MIESZKANIOWYCH

Aneta Giedrewicz-Niewińska

UCZESTNICTWO PRACOWNIKÓW W SPÓŁCE EUROPEJSKIEJ

Marcin Marszałek

**SWOBODA DZIAŁALNOŚCI GOSPODARCZEJ WYTWÓRCY
– SPRZEDAWCY ENERGII ELEKTRYCZNEJ**

Legalis
System Informacji Prawnej

www.ksiegarnia.beck.pl

[Kup książkę](#)

WYŁĄCZENIE SĘDZIEGO W PROCESIE CYWILNYM

RAFAŁ REIWER

WYDAWNICTWO C.H.BECK
WARSZAWA 2016

[Kup książkę](#)

Wydawca: Wioleta Beczek

© **Wydawnictwo C.H.Beck 2016**

Wydawnictwo C.H.Beck Sp. z o.o.
ul. Bonifraterska 17, 00-203 Warszawa

Skład i łamanie: Katarzyna Słomka
Druk i oprawa: Elpil, Siedlce

ISBN 978-83-255-8373-6

ISBN e-book 978-83-255-8374-3

[Kup książkę](#)

Spis treści

Wprowadzenie	XI
Wykaz skrótów	XVII
Wykaz literatury	XXIII
Rozdział I. Pojęcie bezstronności sędziego w polskim systemie prawa	1
§ 1. Pojęcie bezstronności sędziego	1
§ 2. Bezstronność a niezależność sądów i niezawisłość sędziowska	9
Rozdział II. Gwarancje ustrojowe bezstronności sędziego	27
§ 1. Uwagi wprowadzające	27
§ 2. Konstytucyjne gwarancje bezstronności sędziowskiej	30
I. Znaczenie art. 45 Konstytucji RP w ochronie sędziowskiej bezstronności	31
II. Jawność postępowania	32
III. Powoływanie sędziów przez Prezydenta RP na wniosek Krajowej Rady Sądownictwa	32
IV. Nieusuwalność i nieprzenoszalność sędziów	33
V. Powoływanie sędziów na czas nieoznaczony	35
VI. Niepołączalność stanowisk	35
VII. Immunitet sędziowski	36
VIII. Apolityczność sędziów	37
IX. Wynagrodzenie odpowiadające godności urzędu	38
X. Kontrola instancyjna orzeczeń	41
§ 3. Inne ustawowe gwarancje bezstronności	41
Rozdział III. Gwarancje procesowe bezstronności sędziego	65
§ 1. Uwagi wprowadzające	65
§ 2. Bezstronność a wybrane naczelnne zasady dotyczące postępowania cywilnego	71
I. Zasada równości stron	71
II. Zasada kontradyktoryjności	73
III. Zasada dyspozycyjności	74
IV. Zasada bezpośredniości	77
V. Zasada ustności	79
§ 3. Bezstronność a zasada swobodnej oceny dowodów jako zasada konstrukcyjna postępowania cywilnego	80

§ 4. Bezstronność a wybrane naczelne zasady dotyczące organizacji i funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości	82
I. Zasada jawności	82
II. Zasada kolegialności orzekania	86
III. Zasada instancyjności postępowania	88
Rozdział IV. Wyłączenie sędziego z mocy ustawy	91
§ 1. Uwagi wprowadzające	91
§ 2. Podział przesłanek wyłączenia sędziego z mocy ustawy	94
§ 3. Pojęcie wyłączenia sędziego w sprawie	97
§ 4. Wyłączenie ze względu na przedmiot procesu	98
I. Wyłączenie sędziego w sprawach, w których jest stroną lub pozostaje ze stroną w takim stosunku prawnym, że wynik sprawy oddziałuje na jego prawa lub obowiązki	98
II. Wyłączenie sędziego w sprawach, w których był lub jest jeszcze pełnomocnikiem albo był radcą prawnym jednej ze stron	108
III. Wyłączenie sędziego w sprawach, w których w instancji niższej brał udział w wydaniu zaskarżonego orzeczenia	110
IV. Pojęcie udziału w wydaniu zaskarżonego orzeczenia	112
V. Pozostałe przypadki wcześniejszego orzekania w sprawach stron obecnego sporu i podejmowania czynności w sprawie, nieobjęte hipotezą art. 48 § 1 pkt 5 KPC	118
VI. Wyłączenie sędziego związane z badaniem ważności aktu prawnego z jego udziałem sporządzonego lub przez niego rozpoznawanego	122
VII. Wyłączenie sędziego związane z jego wcześniejszym udziałem w sprawie w charakterze prokuratora	123
VIII. Wyłączenie sędziego, który brał udział w wydaniu prawomocnego orzeczenia niezgodnego z prawem, w sprawach o odszkodowanie z tytułu szkody nim wyrządzonej	126
§ 5. Bezwzględne przyczyny wyłączenia sędziego związane z jego stosunkiem do sprawy, poza katalogiem z art. 48 § 1 KPC	128
I. Wyłączenie sędziego, który brał udział w wydaniu orzeczenia objętego skargą o wznowienie, od orzekania co do tej skargi (art. 48 § 3 KPC) a wyłączenie sędziego, którego udziału lub zachowania w procesie poprzednim dotyczy skarga o wznowienie (art. 413 KPC)	128
II. Wyłączenie sędziego, który wydał orzeczenie uchylone w toku instancji	133
§ 6. Przyczyny wyłączenia ze względu na osobę sędziego	139

I. Wyłączenie sędziego w sprawach jego małżonka, krewnych i powinowatych	140
II. Wyłączenie sędziego w sprawach osób związanych z nim stosunkiem przysposobienia, opieki i kurateli	143
§ 7. Problem zupełności katalogu bezwzględnych przyczyn wyłączenia sędziego. Wnioski	144
I. Pozostawanie ze stroną, jej pełnomocnikiem lub przedstawicielem ustawowym w związku konkubenckim lub wspólnym pożyciu. Związek małżeński sędziego z pełnomocnikiem strony	145
II. Sędzia, który poznał istotne okoliczności sprawy poza procesem	146
III. Problem sędziego, który występował w sprawie w charakterze biegłego lub tłumacza	149
Rozdział V. Wyłączenie sędziego, którego bezstronność w sprawie może budzić wątpliwości	151
§ 1. Uwagi wprowadzające	151
§ 2. Problem stosunku osobistego sędziego i strony (jej przedstawiciela ustawowego lub pełnomocnika) jako zasadniczej przesłanki powątpiewania w bezstronność sędziego	154
§ 3. Przyczyny wątpliwości wobec bezstronności sędziego „podejrzanego o stronniczość”	160
I. Stosunek sędziego do stron	163
II. Stosunki służbowe sędziego	168
III. Szczególna podstawa wyłączenia sędziego w postaci dobra wymiaru sprawiedliwości	176
IV. Stosunki sędziów z profesjonalnymi pełnomocnikami stron ...	178
V. Problem małżeństw sędziowsko-adwokackich (radcowskich) w świetle standardów obiektywnej bezstronności	179
VI. Znaczenie subiektywnego przekonania strony o potrzebie wyłączenia sędziego w świetle art. 49 KPC	189
§ 4. Sytuacje „wątpliwe” na tle powodów usprawiedliwiających wyłączenie sędziego podejrzanego o brak bezstronności	190
I. Prowadzenie procesu z uchybieniem przepisów postępowania oraz naruszeniem praw stron do rozpoznania sprawy w rozsądnym terminie	190
II. Stosunek sędziego „do sprawy” na tle art. 49 KPC	194
III. Prezentowanie w toku procesu określonego poglądu prawnego	195
IV. Sytuacja zagrożenia bezstronności sędziego z powodu dodatkowego zatrudnienia: sędzia – pracownik naukowy	198

§ 5. Problem aktywności sądu na tle art. 49 KPC	202
§ 6. Wnioski	210
Rozdział VI. Postępowanie w przedmiocie wyłączenia sędziego	215
§ 1. Uwagi wprowadzające	215
§ 2. Tryb wyłączenia sędziego	216
I. Pojęcie strony w kontekście wniosku o wyłączenie sędziego	216
II. Wniosek o wyłączenie sędziego	217
III. Uprawdopodobnienie przyczyn wyłączenia	219
IV. Termin zgłoszenia wniosku o wyłączenie sędziego	221
V. Czynności niecierpiące zwłoki	224
VI. Obowiązek sędziego zawiadomienia o istniejącej podstawie wyłączenia i wstrzymania się od udziału w sprawie	228
VII. Sędziowskie zawiadomienie o podstawie wyłączenia a wyjaśnienia wobec złożonego przez stronę wniosku o wyłączenie	232
§ 3. Rozpoznanie wniosku o wyłączenie sędziego	237
I. Sąd orzekający w przedmiocie wyłączenia i jego skład	238
II. Pojęcie sądu przełożonego	239
III. Problem zaskarżalności orzeczeń oddalających wniosek o wyłączenie sędziego wydawanych przez sąd II instancji	241
§ 4. Odrzucenie wniosku o wyłączenie sędziego	244
I. Problem oczywistej bezzasadności wniosku o wyłączenie sędziego jako podstawy jego odrzucenia. Wniosek oczywiście bezzasadny jako pierwszy wniosek w sprawie	245
II. Wniosek „oparty na tych samych okolicznościach” jako podstawa odmowy merytorycznego rozpoznania żądania wyłączenia sędziego	249
III. Skład sądu orzekającego w sytuacji złożenia wniosku ponownego – opartego na tych samych okolicznościach, co poprzedni	251
IV. Problem odpowiedniego stosowania art. 51 KPC do wniosków podlegających odrzuceniu	256
V. Wniosek o „wyłączenie sądu”	258
VI. Problem zaskarżalności orzeczenia o odrzuceniu wniosku o wyłączenie sędziego	261
Rozdział VII. Wybrane przypadki wyłączenia innych podmiotów w procesie cywilnym	263
§ 1. Uwagi wprowadzające	263
§ 2. Wyłączenie ławnika	265
§ 3. Wyłączenie referendarza sądowego	265

Spis treści

§ 4. Wyłączenie prokuratora i innych podmiotów działających na prawach prokuratora	275
§ 5. Problem przynależności komornika sądowego do „innych organów sądowych” oraz szczególne zasady wyłączenia komornika	276
Podsumowanie	287
Indeks rzeczowy	297

Wprowadzenie

Początków instytucji wyłączenia sędziego należy poszukiwać w prawie rzymskim, w okresie późnego cesarstwa – dominatu¹, tj. w momencie zakończenia historii procesu formułkowego i narodzin procesu nowożytnego, gdy sędzia stał się „urzędnikiem sędziowskim” w rozumieniu bliskim współczesnemu tego słowa znaczeniu². Jak zauważa się w doktrynie, instytucja ta pojawiła się „w rezultacie poszukiwania sposobów zapewnienia procesowi prywatnemu pełnej bezstronności umożliwiającej dojście do prawdy”³. Jej podstawy odnajdujemy już w paremii *nemo est iudex in causa sua*, opartej na konstytucji cesarskiej z 376 r., w której za sprzeczne z zasadą słuszności uznano rozpoznawanie przez sędziego jego własnej sprawy⁴.

W dawnym procesie polskim obowiązek sędziów powstrzymania się od sądzenia własnych spraw znany był zarówno w średniowieczu, jak i w czasach nowożytnych. Jak wynika z badań J. Rafacza⁵, od 1726 r. deputat był wyłączony od orzekania we własnej sprawie, a także w sprawie swojej żony i dzieci, a następnie (od 1768 r.) także pupilów, rodziców, braci i służby. Takie sprawy miały być przekazywane do rozpoznania następnemu trybunałowi. Jeśli zaś opisane wyżej przeszkody dotyczyły sędziego ziemskiego, miał on obowiązek ze sprawy ustąpić, wskazując swego zastępcę⁶.

Dojrzały kształt normatywny, bardzo bliski współczesnemu, instytucja wyłączenia sędziego uzyskała natomiast w Kodeksie postępowania cywilnego z 1930 r. Stąd też za celowe należy uznać wykorzystanie dorobku doktryny i orzecznictwa z okresu jego obowiązywania.

Przepisy normujące wyłączenie sędziego, zamieszczone w obowiązującym Kodeksie postępowania cywilnego, mają w istocie charakter procesowej konkretyzacji wymogu ustrojowego, ponieważ należy je odczytywać w związku z art. 45 ust. 1 Konstytucji RP, gwarantującym prawo obywateli do rozpatrzenia sprawy przez sąd bezstronny

¹ Więcej na temat historii instytucji wyłączenia sędziego zob. K. Amiełańczyk, J. Zawrot, *Nemo iudex in causa sua*. Wyłączenie sędziego w polskim postępowaniu cywilnym, GSP 2011, Nr 26, s. 61–63 (zob. także przywołaną tam literaturę) oraz E. Skrętowicz, *Iudex inhabilis i iudex suspectus* w polskim procesie karnym, Lublin 1994, s. 9 i n.

² R. Sohm, *Instytucje, historia i system rzymskiego prawa prywatnego*, oprac. L. Mitteis, L. Wenger, tłum. R. Taubenschlag, W. Kozubski, Warszawa 1925, s. 725–726.

³ K. Amiełańczyk, J. Zawrot, *Nemo iudex*, s. 61.

⁴ Tamże, s. 62–63.

⁵ J. Rafacz, *Dawny proces polski*, Warszawa 1925, s. 62–63.

⁶ Autor podaje, że „wyłączenie posuwano tak daleko, iż w sprawach o *crimen laesae Maiestatis* usuwano króla”. Tamże, s. 62.

i niezawisły. Bezstronność i niezawisłość służą bowiem realizacji celu, jakim jest rzetelny proces zakończony orzeczeniem niebudzącym wątpliwości z powodu właściwości osoby sędziego. Trzeba podkreślić, że naruszenie przepisów normujących wyłączenie sędziego skutkuje daleko idącymi konsekwencjami dla postępowania, od naruszenia prawa procesowego, które może mieć wpływ na treść orzeczenia⁷, do nieważności postępowania (art. 379 pkt 4 KPC)⁸. Gwarancję rzetelnego procesu daje tylko niezawisły i bezstronny sąd, ze stojącą na straży sędziowskiej bezstronności instytucją wyłączenia sędziego⁹. Przepisy o wyłączeniu sędziego swój cel realizują poprzez „usunięcie od rozpoznania sprawy sędziego, który z tej lub innej przyczyny mógłby być zainteresowany, co do wyniku sprawy lub z góry na rzecz tej lub innej strony uprzedzony, a ponadto dążą do uniknięcia konfliktów, jakie mogłyby zachodzić w sumieniu sędziego, gdyby jego własny interes lub interes bliskich mu osób przeciwstawiał się interesowi wymiaru sprawiedliwości”¹⁰.

Nie budzi wątpliwości stwierdzenie, że instytucja wyłączenia sędziego należy do podstawowych procesowych gwarancji¹¹ bezstronności sędziego, ta zaś stanowi zasadniczy element rzetelnego procesu. Znaczenie instytucji wyłączenia sędziego należy też widzieć we wspomnianym wyżej kontekście ustrojowym – jako jedną z konstytucyjnych gwarancji prawa do sądu, a nawet prawa do bezstronnego, ustawowego sędziego¹².

Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z 19.12.1966 r.¹³ w art. 14 gwarantuje każdemu prawo do sprawiedliwego publicznego rozpatrzenia sprawy przez właściwy, niezależny i bezstronny sąd. Zasada prawa do sądu jest realizowana zarówno przez przepisy prawa materialnego, jak i procesowego oraz właściwie ukształtowaną organizację wymiaru sprawiedliwości. Kreuje prawo każdego do uzyskania sądowej ochrony praw podmiotowych w drodze rzetelnego procesu – odpowia-

⁷ O takim wpływie można mówić z pewnością wówczas, gdyby wniosek o wyłączenie okazał się uzasadniony. Por. uzasadnienie wyr. SN z 25.11.2011 r., II CSK 182/11, Legalis.

⁸ Wyr. SN z 1.2.2001 r., I CKN 995/00, Legalis; post. SN z 21.2.2012 r., I PK 132/11, Legalis.

⁹ Zob. H. Pietrzkowski, Prawo do rzetelnego procesu w świetle zmienionej procedury cywilnej, PS 2005, Nr 10, s. 37 i n.

¹⁰ Zob. A. Mogielnicki, E. Rappaport, Kodeks postępowania karnego. Część II. Motywy ustawodawcze, Warszawa 1929 (przytaczam za Z. Najgebauerem, Problematyka wyłączenia sędziego w świetle orzecznictwa i piśmiennictwa, BMS 1965, Nr 2, s. 42).

¹¹ J.P. Tarno, Wyłączenie sędziego w postępowaniu sądowoadministracyjnym, w: R. Hauser, L. Nawacki (red.), Państwo w służbie obywateli. Księga jubileuszowa Jerzego Świątkiewicza, Łódź 2005, s. 231.

¹² W szwajcarskiej i niemieckiej doktrynie procesu cywilnego wskazuje się na „prawo do ustawowego sędziego”. W obu tych państwach jest to prawo o charakterze konstytucyjnym, które po stronie obywatela stwarza możliwość domagania się rozpoznania każdej sprawy przez niezawisłego i bezstronnego sędziego, ustanowionego zgodnie z prawem i właściwego. Por. I. Meier, M. Sogo (red.), Schweizerisches Zivilprozessrecht. Eine kritische Darstellung aus der Sicht von Praxis und Lehre, Zürich 2010, s. 74, 76 oraz M. Wolf, Gerichtsverfassungsrecht aller Verfahrenszweige, München 1987, s. 220–221.

¹³ Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167.

dającego określonym warunkom. Są nimi przede wszystkim prawo do wysłuchania¹⁴ oraz „roszczenie do bezstronności”¹⁵. Prawo do postępowania przed niezależnym i bezstronnym sądem jest prawem bezwzględnym i nie ma od niego wyjątków¹⁶. Na straży tego zachowania stoi prawidłowo ukształtowana instytucja wyłączenia sędziego.

Instytucja wyłączenia sędziego buduje społeczne zaufanie do wymiaru sprawiedliwości, a od samych sędziów wymaga szczególnego wyczulenia na społeczny odbiór ich bezstronności (swoistego zmysłu bezstronności). Eliminuje podejrzenie istnienia w procesie decyzyjnym sędziów elementów niepoddających się racjonalnej argumentacji, wskazujących na zaangażowanie sędziego po jednej ze stron konfliktu, czy też takich, które z uwagi na związek sędziego z podmiotami występującymi w procesie – względnie z jego przedmiotem, wykluczałyby w odbiorze stron, społecznym i samych sędziów możliwość orzekania w atmosferze bezstronności. Z całą pewnością można też twierdzić, że tylko orzeczenie wydane przez sędziego niezależnego, którego bezstronność nie budzi wątpliwości, może zostać uznane przez strony za sprawiedliwe. Tylko takie orzeczenie strony są w stanie zaakceptować nawet pomimo negatywnych dla nich skutków¹⁷.

Trybunał Konstytucyjny, akcentując szczególną wrażliwość, jaka powinna wiązać się z problematyką zapewnienia bezstronności orzekania, podkreślał¹⁸, że o potrzebie wyłączenia sędziego nie może decydować tylko zasadność *in casu* zarzutu braku obiektywizmu, ale istotne jest, czy dla postronnego obserwatora, przede wszystkim zaś strony, zachodzą okoliczności, które mogą budzić wątpliwości wobec bezstronności sędziego, stawiać go w sytuacji zagrożenia bezstronności¹⁹. Tak dalece posunięta ostrożność w doborze osób sprawujących wymiar sprawiedliwości uzasadniona jest założeniem, że instytucja wyłączenia sędziego ma służyć nie tylko zabezpieczeniu interesów stron, których prawa najpełniej mogą zostać zrealizowane w procesie sądowym prowa-

¹⁴ Bliżej o tym *K. Korzan*, Roszczenie procesowe jako przedmiot postępowania cywilnego w kontekście prawa dostępu do sądu i prawa do powództwa, w: *A. Marciniak* (red.), *Symbolae Vitoldo Broniewicz dedicatae. Księga pamiątkowa ku czci Witolda Broniewicza*, Łódź 1998, s. 176–179.

¹⁵ Więcej na ten temat zob. *Z. Tobor*, *T. Pietrzykowski*, Roszczenie do bezstronności, w: *J. Stelmach* (red.), *Filozofia prawa wobec globalizmu*, Kraków 2003. W zakresie stosunku bezstronności do niezawisłości zob. *J. Gałczyński*, *A. Krzywonos*, Prawo do sądu, w: *B. Banaszak*, *A. Preisner* (red.), *Prawa i wolności obywatelskie w Konstytucji RP*, Warszawa 2002, s. 721.

¹⁶ Komunikat Komisji Praw Człowieka Nr 263/1987 w sprawie *M. Gonzalez del Rio przeciwko Peru*, w: doc. GAOR, A/48/40, t. II, § 5.2 (podaję za *S. Golonką*, *C. Czechem-Śmiąłkowskim*, *Niezależność sądów i niezawisłość sędziów w prawie i orzecznictwie międzynarodowym*, PS 2007, Nr 1, s. 18).

¹⁷ Zob. *I. Meier*, *M. Sogo* (red.), *Schweizerisches Zivilprozessrecht*, s. 74.

¹⁸ Zob. uzasadnienie wyr. TK z 13.12.2005 r., SK 53/04, OTK-A 2005, Nr 11, poz. 134.

¹⁹ W zakresie pojęcia „situacji zagrożenia bezstronności” zob. *Z. Tobor*, Bezstronność sędziego, PS 2005, Nr 6, s. 7–9.

dzonym *fair*²⁰, lecz także w równym stopniu dobru wymiaru sprawiedliwości. Stąd tak ważne w ocenie Trybunału Konstytucyjnego²¹ jest właściwe ukształtowanie instytucji wyłączenia sędziego, co oznacza obowiązek ustawodawcy objęcia nią możliwie wszelkich sytuacji, które mogłyby prowadzić do powstania u strony czy zewnętrznego obserwatora uzasadnionych wątpliwości co do bezstronności sędziego. Dopiero taka, „przezorna” konstrukcja przesłanek wyłączenia sędziego, wymuszająca „daleko idącą wstrzeźliwość w interesie wymiaru sprawiedliwości”²², pozwala na twierdzenie o realizacji konstytucyjnego prawa do sądu, w ujęciu procesowym²³. Musi być jednak wzmocniona rozwiązaniami z zakresu organizacji wymiaru sprawiedliwości wykluczającymi strukturalne zagrożenia sędziowskiej bezstronności.

Na gruncie Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, przyjętej 4.11.1950 r. w Rzymie²⁴, instytucja wyłączenia sędziego widziana jest jako element konstrukcyjny sprawiedliwego procesu²⁵. W orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka²⁶ podkreśla się zaś, że sądy w demokratycznym państwie muszą wzbudzać w opinii publicznej i stronach postępowania zaufanie. Zatem dla oceny zasadności wniosku o wyłączenie sędziego pewne znaczenie ma nawet wrażenie²⁷ ze-

²⁰ W zakresie pojęcia uczciwego procesu *fair trial* zob. A. Murzynowski, Problematyka „uczciwego procesu”, w: B. Czech (red.), Filozofia prawa a tworzenie i stosowanie prawa. Materiały Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej zorganizowanej w dniach 11 i 12 czerwca 1991 roku w Katowicach, Katowice 1992, s. 261–268.

²¹ Zob. uzasadnienie wyr. TK z 13.12.2005 r., SK 53/04, OTK-A 2005, Nr 11, poz. 134.

²² B. Banaszak, Sędziowie: Trudna sztuka bezstronności, Rzeczp. z 21.6.2007 r.

²³ Trybunał Konstytucyjny w wyrokach z 28.7.2004 r., P 2/04, OTK-A 2004, Nr 7, poz. 72 i z 24.10.2007 r., SK 7/06, OTK-A 2007, Nr 9, poz. 108, prawo do odpowiedniego ukształtowania procedury sądowej, ustroju i pozycji organów rozpoznających sprawę uznał za elementy składowe konstytucyjnych gwarancji prawa do sądu.

²⁴ Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.

²⁵ Zob. art. 6 ust. 1 EKPC; więcej zob. A. Włosińska, Prawo do sprawiedliwego procesu cywilnego w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, w: P. Pogonowski, P. Cioch, E. Gapska, J. Nowińska (red.), Współczesne przemiany postępowania cywilnego, Warszawa 2010, s. 86 i n. O innych elementach składowych prawa do sprawiedliwego procesu cywilnego zob. też K. Lubiński, Tendencje unifikacyjne w rozwoju prawa postępowania cywilnego, w: A. Marciniak (red.), Symbolae Vitoldo Broniewicz, s. 235 i n. oraz powołana tam literatura.

²⁶ Zob. wyroki ETPC: z 15.12.2005 r., w sprawie *Kyprianou przeciwko Cyprowi*, skarga Nr 73797/01, Legalis; z 26.10.1984 r. w sprawie *De Cubber przeciwko Belgii*, skarga Nr 9186/80, Legalis; z 22.10.1984 r. w sprawie *Sramek przeciwko Austrii*, skarga Nr 8790/79, Legalis; z 10.10.2000 r. w sprawie *Daktaras przeciwko Litwie*, skarga Nr 42095/98, Legalis; z 15.7.2005 r. w sprawie *Mažnarić przeciwko Chorwacji*, skarga Nr 71615/01, Legalis.

²⁷ W austriackiej doktrynie postępowania cywilnego prezentowany jest pogląd, że wystarczającą podstawą wyłączenia jest fakt, że sędzia „sprawia wrażenie” uprzedzonego, wymaga bowiem tego autorytet władzy sądowniczej (W.H. Rechtberg, D.A. Simotta, Grundriss des österreichischen Zivilprozessrecht. Erkenntnisverfahren, Wien 2000, s. 22). Podobnie, w doktrynie szwajcarskiej mowa jest o „wrażeniu stronniczości” [zob. I. Meier, M. Sogo (red.), Schweizerisches Zivilprozessrecht, s. 77].

wewnętrzne, jakie czyni sąd, zgodnie z angielską maksymą: „sprawiedliwość nie tylko musi być wykonywana, musi być również widać, iż jest wykonywana”²⁸.

Pomimo tak istotnego znaczenia dla realizacji prawa do sądu, roli w kształtowaniu wiary i głębokiego społecznego przekonania o sędziowskim obiektywizmie²⁹, a także oczywistego znaczenia dla praktyki, instytucja wyłączenia sędziego w procesie cywilnym nie doczekała się dotąd szerszych badań i analiz³⁰, a niniejsza monografia została oparta na pierwszej poświęconej tej tematyce rozprawie doktorskiej, obronionej w dniu 6.3.2014 r. na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. W literaturze procesu cywilnego pojawiło się stosunkowo niewiele publikacji poświęconych instytucji wyłączenia sędziego, ale spośród nich wymienić na wstępie należy pochodzące jeszcze z okresu II Rzeczypospolitej wypowiedzi S. Goldbergera i J. Korzonka³¹. Nie aspirowały one jednak do całościowej analizy tematu. Także obecnie znajdziemy stosunkowo niewiele prac poświęconych wyłącznie tytułowemu zagadnieniu³². Już ten fakt zdawał się dostarczać dostatecznej motywacji do podjęcia tego tematu, tak istotnego nie tylko dla nauki, lecz także praktyki.

Z kolei instytucji wyłączenia sędziego w procesie karnym poświęcono do tej pory monografię M. Jankowskiego³³ i E. Skrętowicza³⁴. Ponadto należy odnotować monografię dotyczącą wyłączenia uczestników procesu karnego K. Papke-Olszauskas³⁵. Analiza prac tych autorów okazała się też cenna, w pewnym zakresie, w opracowaniu zagadnień objętych tematem niniejszej monografii.

Instytucja wyłączenia sędziego, jak wspomniano, zasługuje na zainteresowanie także z powodu jej znaczenia dla praktyki, związanego z prawidłowym rozpoznawaniem przez sądy wniosków o wyłączenie sędziego, w tym m.in. bezzasadnych i składanych w celu przewleczenia procesu cywilnego.

Opracowanie tytułowego zagadnienia wymagało przede wszystkim właściwego usytuowania instytucji wyłączenia sędziego wśród gwarancji ustrojowych i procesowych bezstronności sędziego, służących zapewnieniu stronom rzetelnego procesu

²⁸ Wyr. ETPC z 17.1.1970 r. w sprawie *Delcourt przeciwko Belgii*, skarga Nr 2689/65, Legalis. Zob. także uzasadnienie wyr. TK z 20.7.2004 r., SK 19/02, OTK-A 2004, Nr 7, poz. 67.

²⁹ Zob. M. Buczkowski, *Niezawisłość sądów*, Gł. Sąd. 1937, Nr 4, s. 281.

³⁰ Wyjątek stanowi tu praca J. Derlatki, *Wyłączenie sędziego w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2015. Jej wydanie zbiegło się z procesem przygotowania do druku niniejszej publikacji.

³¹ S. Goldberger, *Wyłączenie sędziego na wniosek strony według K.p.c.*, N.Pal. 1939, Nr 1; J. Korzonek, *O bezwzględnych przyczynach wyłączenia sędziego w projekcie k.p.c.*, PS 1930, Nr 12. ³² T. Zembrzuski, *Przeciwdziałanie nadużyciom w korzystaniu z instytucji wyłączenia sędziego w postępowaniu cywilnym*, PS 2006, Nr 2; M. Sorysz, *Rozpoznanie wniosku o wyłączenie sędziego*, PS 2006, Nr 4; K. Amiełańczyk, *J. Zawrot, Nemo iudex; J. Derlatka, Wyłączenie sędziego z mocy art. 48 § 1 pkt 1 k.p.c.*, PPC 2012, Nr 3.

³³ M. Jankowski, *Wyłączenie sędziego w polskiej procedurze karnej*, Warszawa 1986 oraz *tenże*, *Instytucja wyłączenia sędziego w polskim procesie karnym*, NP 1986, Nr 9.

³⁴ E. Skrętowicz, *Iudex inhabilis*.

³⁵ K. Papke-Olszauskas, *Wyłączenie uczestników procesu karnego*, Gdańsk 2007.

cywilnego. Stąd trzy pierwsze rozdziały niniejszego opracowania poświęcone zostały pojęciu bezstronności, jej gwarancjom ustrojowym (konstytucyjnym i innym ustawowym) oraz gwarancjom procesowym – widzianym w świetle naczelnych zasad dotyczących organizacji i funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości oraz naczelnym i konstrukcyjnych zasad postępowania cywilnego. Stworzyły one właściwy i niezbędny grunt do dalszych, szczegółowych rozważań o instytucji wyłączenia sędziego. Nie byłoby to jednak możliwe bez analizy w tym zakresie doktryny prawa konstytucyjnego oraz orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego.

W kolejnych rozdziałach omówiono wyłączenie sędziego z mocy ustawy, sędziego, którego bezstronność w sprawie może budzić wątpliwości (na tle aktualnego i historycznego brzmienia art. 49 KPC), postępowanie w przedmiocie wyłączenia sędziego i w końcu wybrane przypadki wyłączenia innych podmiotów w procesie cywilnym. Rozprawę zamyka podsumowanie.

Rozważania dotyczące poszczególnych wypadków wyłączenia sędziego z mocy ustawy oraz sędziego, którego bezstronność w sprawie może budzić wątpliwości, musiały odnosić się głównie do bogatego orzecznictwa sądów, zwłaszcza Sądu Najwyższego. Analiza orzecznictwa musiała być niejednokrotnie krytyczna, choćby w związku z odejściem przez ustawodawcę od wąskiego rozumienia pojęcia „stosunku osobistego” sędziego i strony jako okoliczności uzasadniającej wątpliwości co do bezstronności sędziego.

Krytycznego podejścia wymagały także te wypowiedzi sądów, w których odnoszono się do podstaw wyłączenia sędziego z urzędu, które w sposób ewidentny są ujęte *de lege lata* w sposób niepełny, zwłaszcza w kontekście potrzeby zachowania społecznego obrazu sądu zawsze bezstronnego. W konsekwencji, posiłkując się wypowiedziami polskiej doktryny procesu cywilnego, a także, gdy było to celowe, doktryny obcej, dokonano oceny regulacji przyjętych w prawie polskim i zaproponowano w niektórych wypadkach wykładnię odpowiednich przepisów prawa obecnie obowiązującego oraz przedstawiano propozycje *de lege ferenda*.

Oddając niniejszą monografię w ręce Czytelników, pragnę podziękować promotrowi mojej rozprawy doktorskiej – Panu prof. dr hab. *Kazimierzowi Lubińskiemu* za pomoc, życzliwość i inspirujące dyskusje, które służyły wzbogaceniu moich poszukiwań. Wyrazy wdzięczności kieruję również do recenzentów – Pana prof. dr hab. *Tadeusza Ercińskiego* i Pana prof. dr hab. *Feliksa Zedlera*, których cenne uwagi pomogły mi nadać ostateczny kształt tej publikacji.

Wykaz skrótów

1. Źródła prawa

CzynKomR	<i>rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 9.3.1968 r. w sprawie czynności komorników (Dz.U. Nr 10, poz. 52 ze zm.)</i>
EKPC	Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 4.11.1950 r. (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.)
KomSEgzU	ustawa z 29.8.1997 r. o komornikach sądowych i egzekucji (t.j. Dz.U. z 2015 r. poz. 790 ze zm.)
Konstytucja RP	Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.4.1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze sprost. i ze zm.)
KPC	ustawa z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (t.j. Dz.U. z 2014 r. poz. 101 ze zm.)
KPC30	<i>rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 29.11.1930 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. Nr 83, poz. 651)</i>
KPC30TJ	<i>rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 29.11.1930 r. – Kodeks postępowania cywilnego (t.j. Dz.U. z 1932 r. Nr 112, poz. 934 ze zm.)</i>
KPK	ustawa z 6.6.1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. Nr 89, poz. 555 ze zm.)
KPK28	<i>rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 19.3.1928 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. Nr 33, poz. 313 ze zm.)</i>
KPK50	<i>rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 19.3.1928 r. – Kodeks postępowania karnego (t.j. Dz.U. z 1950 r. Nr 40, poz. 364 ze zm.)</i>
KPK69	ustawa z 19.4.1969 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. Nr 13, poz. 96 ze zm.)
KRO	ustawa z 25.2.1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (t.j. Dz.U. z 2015 r. poz. 2082)
KRSU	ustawa z 12.5.2011 r. o Krajowej Radzie Sądownictwa (Dz.U. Nr 126, poz. 714 ze zm.)

Wykaz skrótów

NCPC	<i>Nouveau Code de Procédure Civile</i> – francuski kodeks postępowania cywilnego z 6.7.1989 r., Loi n° 89–462
PostGrupU	ustawa z 17.12.2009 r. o dochodzeniu roszczeń w postępowaniu grupowym (Dz.U. z 2010 r. Nr 7, poz. 44)
PrProk	ustawa z 28.1.2016 r. – Prawo o prokuraturze (Dz.U. z 2016 r. poz. 177)
PrUSP	ustawa z 27.7.2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (t.j. Dz.U. z 2015 r. poz. 133 ze zm.)
PrUSP32	<i>rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 6.2.1928 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (t.j. Dz.U. z 1932 r. Nr 102, poz. 863 ze zm.)</i>
PrUSP85	ustawa z 20.6.1985 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. Nr 31, poz. 137 ze zm.)
schZPO	<i>Schweizerische Zivilprozessordnung</i> – szwajcarski kodeks postępowania cywilnego z 19.12.2008 r., BBI 209 12ff.
ZbZasEtSędz	uchwała Nr 16/2003 Krajowej Rady Sądownictwa z 19.2.2003 r. w sprawie uchwalenia zbioru zasad etyki zawodowej sędziów
ZbZasPostSędz	Zbiór Zasad Postępowania Sędziów uchwalony przez VI Sprawozdawcze Zebranie Delegatów Stowarzyszenia Sędziów Polskich „Justitia” dnia 8.6.2002 r.
ZmKPC z 2.7.2004 r.	ustawa z 2.7.2004 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z Nr 172, poz. 1804)
ZmKPC z 5.12.2008 r.	ustawa z 5.12.2008 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 234, poz. 1571)
ZmKPC z 28.4.2011 r.	ustawa z 28.4.2011 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. Nr 138, poz. 806)
ZmKPC z 16.9.2011 r.	ustawa z 16.9.2011 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 233, poz. 1381)
ZPO	<i>Zivilprozessordnung</i> – niemiecki kodeks postępowania cywilnego z 30.1.1877 r. w opracowaniu z 5.12.2005 r., BGBl. I S. 32/02, ber. 2006 I S. 431, ber. 2007 I S. 1781

2. Organy i instytucje

ETPC	Europejski Trybunał Praw Człowieka
KRS	Krajowa Rada Sądownictwa
ONZ	Organizacja Narodów Zjednoczonych
SA	Sąd Apelacyjny
SN	Sąd Najwyższy
SN(7)	Sąd Najwyższy w składzie siedmiu sędziów
SN(7, zasada prawna)	Sąd Najwyższy w składzie siedmiu sędziów (uchwała mająca moc zasady prawnej)
TK	Trybunał Konstytucyjny
WSA	Wojewódzki Sąd Administracyjny

3. Czasopisma i publikatory

AUWr	Acta Universitatis Wratislaviensis
Biul. Inf. SN	Biuletyn Informacyjny Sądu Najwyższego
BMS	Biuletyn Ministerstwa Sprawiedliwości
BPK	Biuletyn Prawa Karnego
BSN	Biuletyn Sądu Najwyższego
Dz.U.	Dziennik Ustaw
Gaz. Prawn.	Gazeta Prawnicza
Gł. Sąd.	Głos Sądownictwa
GSP	Gdańskie Studia Prawnicze
GSP – Prz. Orz.	Gdańskie Studia Prawnicze – Przegląd Orzecznictwa
GSW	Gazeta Sądowa Warszawska
GW	Gazeta Wyborcza
Jur.	Jurysta
KZS	Krakowskie Zeszyty Sądowe
MoP	Monitor Prawniczy
N.Pal.	Nowa Palestra
Na Wok.	Na Wokandzie
NP.	Nowe Prawo
ONSA	Orzecznictwo Naczelnego Sądu Administracyjnego
OSA	Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych
OSAB	Orzecznictwo Sądu Apelacyjnego w Białymstoku
OSAK	Orzecznictwo Sądu Apelacyjnego w Katowicach
OSN	Zbiór Orzeczeń Sądu Najwyższego. Orzeczenia Izby Cywilnej
OSNC	Orzecznictwo Sądu Najwyższego – Izba Cywilna